https://doi.org/10.63356/stes.hum.2026.015 УДК 930.2(497.6):930.85„1895“

JUPITEROV VOTIVNI ŽRTVENIK IZ BANJE LUKE: EPIGRAFSKA ANALIZA, DIGITALNA DOKUMENTACIJA I PROSTORNI KONTEKST NALAZA

Autor: JOVANA BOJANIĆ, Danijel Bjelić
e-mail: jovana.bojanic@student.ff.unibl.org, danijel.bjelic@student.ff.unibl.org
Mentor: vanr. prof. dr Ivana Pandžić
Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Uvod: Jupiterov votivni žrtvenik pronađen 1895. godine kod tvrđave Kastel važan je epigrafski izvor za proučavanje rimskog prisustva na području Banje Luke.

Cilj: Cilj rada je povezivanje objavljenog čitanja natpisa s novom digitalnom dokumentacijom spomenika i kartografskim razmatranjem okolnosti njegovog pronalaska.

Materijal i metode: Istraživanje obuhvata kritičko poređenje literature i objavljenih prikaza natpisa, vizuelno dokumentovanje originala u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine, izradu 3D modela te obradu istorijske kartografske građe u programu QGIS.

Rezultati: Rezultati su objedinjeni opis forme i natpisa, pregled dimenzija očitanih s modela i prikaz šire pretpostavljene zone nalaza uz Crkvenu. Objavljeno čitanje povezuje dedikanta Lucija Sicinija Makrina s funkcijom konzularnog beneficijara Gornje Panonije. Taj podatak podržava razmatranje administrativnih i vojnih veza ovog prostora, ali samostalno ne potvrđuje tačan položaj provincijske granice. Poređenje mjera služi opisivanju proporcija, dok se prostorni prikaz odnosi na okolnosti otkrića, a ne na pouzdano mjesto postavljanja žrtvenika.

Zaključak: Doprinos rada je dopuna dokumentacije i jasno povezivanje svakog zaključka s vrstom i ograničenjima dokaza na kojima se zasniva.

Ključne riječi: Castra; Jupiterov žrtvenik; *Pannonia Superior*; *beneficiarius consularis*; g*enius loci*; 3D fotogrametrija; GIS; zaštita nasljeđa; javna arheologija

UVOD

Važnost vojne stanice *Castra*, smještene na strateškoj raskrsnici i u blizini provincijske granice, a na lijevoj obali Vrbasa (kod ušća rijeke Crkvene), ogledala se upravo u navedenom, geografski povoljnom položaju. Na ovom prostoru formiran je rimski vojni logor *(castrum),* koji je obuhvatao putnu odmorišnu stanicu *(mansio)* i beneficijarsku stanicu *(statio).* Kako saglasno navode Patsch (1895, str. 576), Bojanovski (1988) i Periša (1995 –1996), radi potreba garnizona, u neposrednoj blizini logora razvilo se i civilno naselje *(canabae)*, što su potvrdili nalazi unutar tvrđave Kastel i na lokalitetu Hanište. Razvoj ovog naselja pratio je hidrološki obrazac naseljavanja duž Vrbasa i njegovih pritoka (Vrbanja, Ivaštanka, Crkvena i druge) (Čović, 1988, str. 128 –133), dok je pozicija naseljavanja na ušću Crkvene u Vrbas bila idealno funkcionalna pogodnost za život zbog optimalne bezbjednosti i pristupa prirodnim resursima.

Upravo pri definisanju statusa Kastre i navedenih stanica uz glavnu saobraćajnicu nastala je istoriografska dilema u pogledu tačne provincijske granice između Dalmacije i Panonije. U starijim naučnim studijama i ranim topografskim zapažanjima pretpostavljalo

se da se ovo područje nalazilo na sjeverozapadnoj granici provincije Dalmacije ili u nedovoljno istraženom pograničnom pojasu prema Panoniji. Na te pretpostavke ukazuju zapisi pruskog konzula i putopisca dr Ota Blaua (Dr. Otto Blau) iz 1877. godine. Prolazeći dionicom od Gradiške ka Banjoj Luci, on opisuje geomorfološke odlike terena oko Mahovljana i Laktaša, te na osnovu prirodnog tjesnaca na ovom području ubicira granicu Panonije, a potvrdu za svoju pretpostavku nalazi u postojanju rimske stanice *Ad Fines* (u prevodu „kod granice" ili „na granici"), smještene u blizini današnjih Mahovljana i Laktaša (Blau, 1877, str. 129).

Dopunu ovog provincijskog statusa Kastre donijeće Karl Pač (Patsch, 1895, str. 574–577). Na osnovu novootkrivenog epigrafskog spomenika, u formi votivnog žrtvenika (ara), koji je podignut od strane Lucija Sicinija Makrina, konzularnog beneficijara Gornje Panonije, iznio je teoriju da je Kastra u administrativnom i vojnom pogledu pripadala namjesniku Gornje Panonije. Natpis Jupiterovog votivnog žrtvenika iz Banje Luke povezuje podatke o rimskim religijskim praksama s pitanjem prisustva službenika provincijske uprave na prostoru koji se u literaturi razmatra u vezi s antičkom Kastrom (Kastel, Banja Luka). Značaj ovog nalaza proizilazi iz natpisa, u kojem su navedeni posveta Jupiteru i geniju mjesta, ime dedikanta i njegova službena pripadnost. Prvi izvještaj o otkriću objavio je Karl Patsch. Natpis je potom uključen u obradu antičkih kultnih i votivnih spomenika, kao i u epigrafsku zbirku Bosne i Hercegovine (Imamović, 1977, str. 382; Patsch, 1895, str. 574–577; Škegro, 1997, str. 101, br. 116).

Prostor Banje Luke u istraživanjima rimskih komunikacija povezuje se s pravcem Salona–Servitium. Taj okvir je važan za razumijevanje djelovanja provincijskih službi, dok se funkcija svakog pojedinačnog nalazišta na tom pravcu mora zasebno obrazložiti (Bojanovski, 1974, str. 78 –99; Pašalić, 1960). Ranije analize u literaturi ukazale su na administrativni značaj dedikantove titule i votivni karakter spomenika. Istraživački problem ovog rada jeste odnos između poznatog epigrafskog podatka, novih vizuelnih zapisa predmeta i nepotpuno dokumentovanih okolnosti pronalaska. Spomenik se čuva u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Digitalna dokumentacija omogućava dopunski pregled njegovih dostupnih površina i pripremu materijala za istraživanje i prezentaciju.

Ovaj rad se bavi sintezom tri međusobno povezana segmenta istraživanja u jedinstvenu cjelinu. To su morfološke i epigrafske osobine spomenika i njihova vidljivost u objavljenoj i novoprikupljenoj građi, tumačenje natpisa kao neposrednog izvora o dedikantu i istorijsko tumačenje njegovog djelovanja na ovom prostoru, te do kojeg stepena istorijski opis i kartografski izvori omogućavaju prostorno određivanje nalaza. Cilj istraživanja je da se dokumentovanje ovog nalaza, tumačenje natpisa i prikaz mjesta otkrića povežu bez izjednačavanja njihovog različitog stepena pouzdanosti, dok će se 3D model i kartografski prikaz koristiti u svrhu dopune dokumentacije i vizuelne interpretacije, dugoročne zaštite i adekvatne prezentacije.

MATERIJAL I METODE

Objavljeni istorijski i arheološki izvori poslužili su kao polazna građa za istraživanje i ponovni pregled podataka o Jupiterovom votivnom žrtveniku. Osnovni polazni izvor predstavlja rad Karla Pača (Karl Patsch) pod nazivom „Epigrafski nahogjaji iz 1895." na stranicama 574–577, objavljen u Glasniku Zemaljskog muzeja za 1895. godinu. Unutar navedenog rada, od bitnog značaja je poglavlje koje se odnosi na Banju Luku, a u kojem su doneseni prvi podaci o pronalasku, dimenzijama i natpisu votivne are. Imamovićeva obrada i Škegrin korpus korišćeni su za poređenje čitanja i kasnijeg tumačenja natpisa (Imamović, 1977, str. 382; Škegro, 1997, str. 101, br. 116). Ovi izvori ne predstavljaju

nezavisne izvještaje o otkriću, već prenose i obrađuju ranije podatke, što je uzeto u obzir pri procjeni njihovog dokaznog značaja. Pačov opis okolnosti pronalaska i upotreba izraza *in situ* zahtijevaju oprezno tumačenje, jer se podatak može odnositi na vezu spomenika sa širim područjem oko bedema Kastela, a bez detaljne terenske dokumentacije nemoguće je potvrditi njegov prvobitan položaj. Prema objavljenim podacima, žrtvenik je pronađen u šljunku tokom radova H. Pokornog oko mosta preko Crkvene. Nedostatak tehničke dokumentacije ovog inženjera onemogućava precizno lociranje nalaza, zbog čega se u ovom radu prikazuje šira hipotetička zona pronalaska.

Nova vizuelna dokumentacija prikupljena je tokom posjete Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine u aprilu 2025. godine u okviru pripreme studentske izložbe „Tragovi rimskog vremena: arheološko nasljeđe banjalučke regije". Tom prilikom su pregledani oblik spomenika, dostupne površine i natpisno polje, a fotografski materijal je upotrebljen za izradu digitalnog modela. U pogledu sirovinskog sastava, identifikacija kamena kao krečnjaka (vapnenca) preuzeta je iz ranije literature, s obzirom na to da nije vršena petrografska ili geohemijska analiza, materijal izrade se za sada posmatra u okviru šireg arheološkog konteksta regije kroz odlike kamena i finoću ureza natpisa, te ne predstavlja rezultate ovog istraživanja (Imamović, 1977, str. 382).

Kartografsku građu čine list Banjaluka iz serije *Spezialkarte der Österreichisch–Ungarischen Monarchie*, oznake 26 XVI (6058), razmjere 1:75.000, iz 1889. godine (K. u. k. Militärgeographisches Institut, 1890), te plan Banje Luke iz 1911. godine, razmjere 1:20.000. Digitalni primjerak prve karte preuzet je preko portala Mapster, koji kao ustanovu čuvanja navodi Library of Congress u Washingtonu, uz signaturu G6480 s75 .A8. Plan iz 1911. godine korišćen je u digitalnoj reprodukciji dostupnoj preko platforme Avenza Maps, u okviru zbirke Discus Media 1900 Collection. Kao dopunska vizuelna građa korišćene su istorijske fotografije prostora uz Crkvenu, Govedarnicu i Gradsku tržnicu, iz perioda od kraja XIX do druge polovine XX vijeka, i savremena kartografska podloga. Karte i fotografije prikazuju različite vremenske presjeke, zbog čega se njihovi elementi ne uzimaju kao istovremeno stanje iz godine pronalaska žrtvenika, već kao građa za razumijevanje prostornog odnosa Kastela sa okolinom tokom godina.

Epigrafska obrada zasnovana je na poređenju Pačovog objavljenog prikaza, čitanja u kasnijoj literaturi i dostupne digitalne dokumentacije. Razmotreni su redoslijed redova, razrješenje skraćenica, raspored imenske i votivne formule, ligature i odnos slova prema širini natpisnog polja. Analiza obuhvata paleografsko raščlanjivanje urezanih slova, identifikaciju klesarskih ligatura i mogućih interpunkcijskih znakova *(puncta),* kao i rekonstrukciju prostornog rasporeda teksta *(ordinatio).* Već objavljeno čitanje prikazano je kao osnova za interpretaciju teksta natpisa. Pojedini podaci o sitnim klesarskim detaljima razmotreni su kao novo očitavanje odlika natpisnog polja, koje je sprovedeno uz 3D prikaz spomenika. Ligature i pojedinačni znakovi ponovno su očitavani i razmotreni u novim odlikama ovog klesarskog stila, uz jasno ograničenje o ovim tvrdnjama. Procjena istorijskog značenja sadržaja imena, titule i posvete pripada čitljivom tekstu, prema objavljenom čitanju. Zaključci se izvode o službenim i religijskim vezama dedikanta izvode tumačenjem toga teksta, koje zahtijeva dodatnu arheološku ili istorijsku potvrdu.

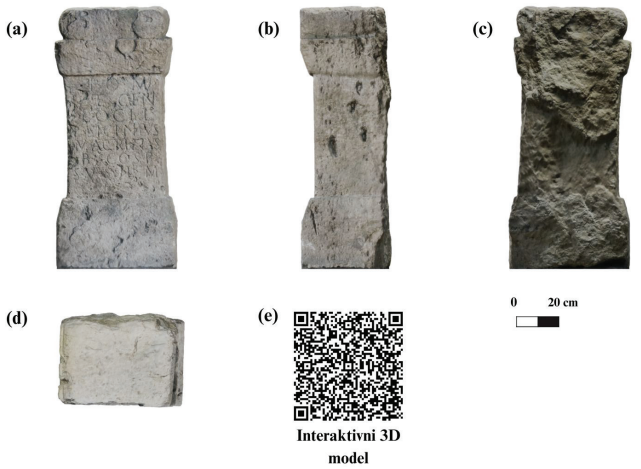
Fotogrametrijsko snimanje je izvedeno korišćenjem iPad-a u aplikaciji Scaniverse, kružnim kretanjem oko spomenika s više visinskih nivoa. Osvjetljenje u depou i mogućnost pomjeranja predmeta su ograničeni, naročito zbog njegove mase i oštećenja baze. Pri izboru položaja kamere nastojalo se ostvariti preklapanje susjednih snimaka veće od 70%. Taj procenat predstavljao je tehnički cilj snimanja. Za kasniju obradu je korišćena aplikacija Abound 3.1.0. Model sa poligonalnom mrežom i teksturom, sačuvan u formatu GLB. Pored navedenog, model je korišćen za pregled oblika, odnosa glavnih dijelova i dostupnih površina spomenika. Dimenzije spomenika su očitane u programu Blender, čime su izdvojene ukupna

visina, širina i dubina korpusa, dimenzije profilisanih dijelova, te visina i širina natpisnog polja. Za ukupnu visinu, širinu i dubinu korpusa izračunata je aritmetička razlika između vrijednosti s modela i objavljenog podatka. Granice baze, krune i korpusa određene su prema vidljivim prelazima njihovih formi. Vrijednosti očitane u program izražene su u metrima, pri čemu broj decimalnih mjesta nije izjednačen s tačnošću mjerenja. Ranije navedene mjere profilisanog dijela od 0,49 m i 0,35 m nisu tretirane kao dva nezavisna mjerenja krune i baze. Geometrijska mreža završnog modela sadrži 619.443 vrha i 1.094.746 trouglova.

REZULTATI

Spomenik ima tri glavne cjeline: profilisanu bazu, izduženi korpus s natpisnim poljem i profilisanu krunu. Na gornjem dijelu prepoznaju se bočne pulvine. Dostupni prikazi dokumentuju prednju, bočnu i zadnju stranu te gornju površinu krune. Zadnja strana pokazuje grublji i neravniji reljef od prednje. Ova razlika u strukturi reljefa zadnje strane predstavlja relativno zapažanje za formalnu analizu, ali bez dodatnih podataka ne dokazuje da je žrtvenik bio ugrađen u zid ili postavljen u svetilištu. Na osnovu dostupnog vizuelnog pregleda nije uočen definisan žrtveni fokus, niti su dokumentovani tragovi direktnog djelovanja vatre. Izostanak vidljivog fokusa i tragova gorenja predstavlja opis zatečenog stanja, ali ne omogućava pouzdano utvrđivanje načina na koji je spomenik korišćen u ritualnoj praksi. Zbog toga se funkcionalna interpretacija žrtvenika mora odnositi na njegove formalne karakteristike, epigrafski sadržaj i poređenje sa sličnim i odgovarajućim spomenicima rimskih provincija.

Izrađeni GLB model objedinjuje geometriju i teksturu te omogućava pregled oblika i vizuelnih osobina dostupnih površina spomenika iz različitih uglova. Slika br. 1 donosi njegove odabrane prikaze.

Slika br. 1. Digitalni prikazi Jupiterovog žrtvenika: a) prednja strana s epigrafskim natpisom; b) bočni profil; c) zadnja strana; d) gornja površina; e) QR kod za pristup interaktivnom 3D modelu na platformi Online 3D Viewer.
Izrada: J. Bojanić i D. Bjelić.

Očitane dimenzije objedinjene su u Tabeli br. 1. Ukupna visina modela iznosi 1,128 m, širina korpusa 0,412 m, a njegova dubina 0,307 m. U odnosu na ranije navedene vrijednosti, aritmetičke razlike iznose +0,008 m, +0,002 m i +0,007 m. Manja odstupanja mogu biti povezana s približnim navođenjem ranijih mjera, izborom mjernih tačaka i razlikama u načinu mjerenja. Zbog toga se rezultati mogu smatrati saglasnim na nivou osnovnih dimenzija, što je bio cilj poređenja dimenzija, dok ti rezultati ne mogu predstavljati samostalnu potvrdu metričke tačnosti modela. Ove mjere dopunjuju ranije objavljene ukupne dimenzije spomenika i omogućavaju detaljniji opis njegovih morfoloških karakteristika, kao i odnosa između arhitektonskih elemenata i epigrafskog polja. Podaci predstavljaju dopunu postojećoj dokumentaciji, posebno u pogledu zasebnih dimenzija elemenata koji u ranijem opisu nisu pojedinačno navedeni.

Parametar	Model (m)	Literatura (m)	Razlika (m)
Ukupna visina	1,128	1,12	+0,008
Širina korpusa	0,412	0,41	+0,002
Dubina korpusa	0,307	0,30	+0,007
Širina krune	0,494	—	—
Širina baze	0,508	—	—
Dubina krune	0,347	—	—
Dubina baze	0,349	—	—
Visina baze	0,300	—	—
Visina korpusa	0,539	—	—
Visina krune	0,289	—	—
Visina natpisnog polja	0,445	—	—
Širina natpisnog polja	0,368	—	—

Tabela br. 1. Dimenzije očitane s modela i ranije objavljene mjere iz literature
Napomena: Ranije mjere preuzete su iz rada (Patsch, str 574). Znak „—" označava da za taj zasebni paramater nije naveden uporediv podatak.

Visine baze, korpusa i krune u prikazanom zapisu daju ukupno 1,128 m. U odnosu na ukupnu visinu, njihovi udjeli iznose približno 26,6 %, 47,8 % i 25,6 %. Ovi omjeri izvedeni su iz podataka u Tabeli br. 1 i opisuju podjelu modela prema izabranim granicama dijelova. Zasebna očitanja natpisnog polja i glavnih dijelova dopunjuju opis spomenika detaljima koji nisu razrađeni u ranijem zbirnom prikazu mjera.

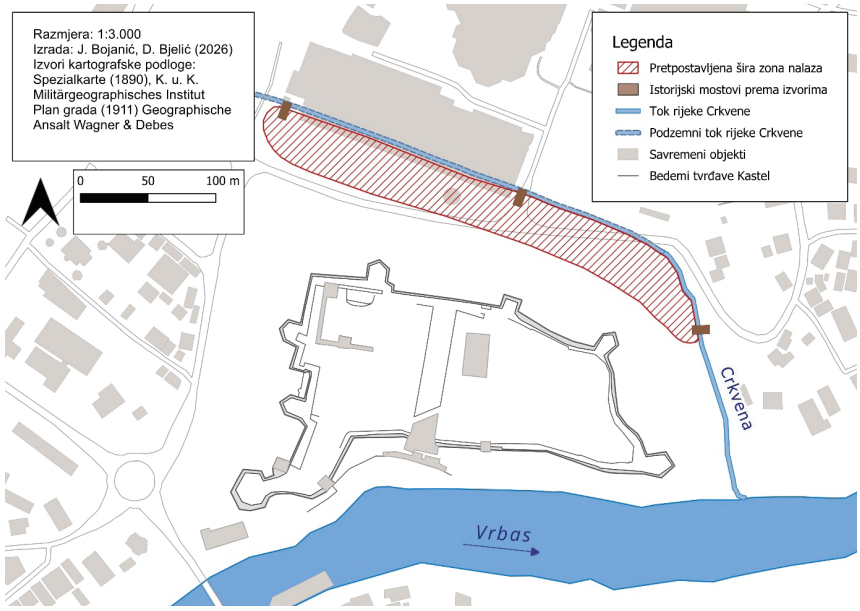
Na prednjoj strani spomenika nalazi se urezan natpis u sedam redova, sa pravilno klesanom rimskom monumentalnom kapitalom. Natpis je predstavljen prema Imamoviću (1977, str. 382), sa prevodom: „Jupiteru, Najboljem, Najvećem i Geniju mjesta L…, Sicinius Macrinus konzularni beneficijar provincije Gornje Panonije, ispunio je zavjet rado i prema zasluzi". U pogledu epigrafske i paleografske analize, urađena je analiza teksta sa osvrtom na skraćenice, ligature, interpunkcijske oznake i raspored slova. Tekst je klesan rimskom monumentalnom kapitalom, a započinje u prvom redu sa uvodnom invokacijom *I(ovi)*

O(ptimo) M(aximo) na samom vrhu epigrafskog polja, sa mogućom primjenom srednjih interpunkcijskih tačaka, koja zbog oštećenja spomenika nije jasno uočljiva. U drugom redu posveta obuhvata dva spoja tipa litterae contiguae, veznik „ET" kojem su objedinjena slova zajedničkom vertikalnom hastom i gornjim horizontalnim potezom, kao i „NI" u čijem spoju desna hasta slova N istovremeno predstavlja slovo I. Obje ligature zabilježio je i Škegro (1997, str. 101, br. 116). Umanjeno završno slovo O u riječi „GENIO" i umanjeno V u riječi „MACRINVS" treba opisati zasebno kao litterae minutae, jer smanjenje veličine slova samo po sebi ne podrazumijeva povezivanje zajedničkim potezom. U trećem redu slovo L označava skraćenicu praenomena Lucius i započinje ime dedikanta, dok je između „LOCI" I L jasno ucrtan *triangulum distinguens*, čime počinje imenska formula. *Nomen gentilicium (Sicinius)* dedikanta ispisan je u punom obliku, sa vokalskim U označenim kao V. *Cognomen (Macrinus)* je ispisan u punom obliku, dok je završni dio riječi zbijen, a V umanjeno radi prilagođavanja raspoloživom prostoru. U šestom redu, vidljivi su dvoslovna skraćenica „BF" za *beneficiarius* i razdjelnici između „COS" i P. U sedmom redu, između provincijske odrednice S i početnog V zavjetne formule, prikazan je kosi *triangulum distinguens*. Dodatni punktusi između svih završnih inicijala nisu jasno vidljivi, a ligature nisu uočljive. Primijećeno je da je tekst približno centriran u natpisnom polju, uz neujednačen lijevi rub, te da raspored redova nije potpuno usklađen sa sintaksom. *Genio loci* prelazi iz drugog u treći red, a *P(annoniae) s(uperioris)* iz šestog u sedmi. Treći red istovremeno završava posvetu i počinje ime dedikanta, a četvrti i peti izdvajaju *nomen* i *cognomen*. Skraćenice, ligature, umanjeno O i V te zbijanje završetka petog reda pokazuju prilagođavanje teksta širini polja. Na crtežu nije moguće potvrditi pomoćne linije za raspored slova. Završna formula *V(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)* u sedmom redu potvrđuje izvršenje zavjeta i votivni karakter spomenika. Prvo S toga reda ne pripada ovoj formuli nego provincijskoj odrednici *superioris*.

Red	Zapis	Razriješeno čitanje
1	I O M	*I(ovi) O(ptimo) M(aximo)*
2	ET GENIO	*et Genio*
3	LOCI L	*loci L(ucius)*
4	SICINIVS	*Sicinius*
5	MACRINVS	*Macrinus*
6	BF COS P	*b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) P(annoniae)*
7	S V S L M	*s(uperioris) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Tabela br. 2. Raspored natpisa i razrješenje skraćenica.

Kartografski prikaz objedinjuje položaj Kastela, Crkvene i mostova prikazanih u autorskoj rekonstrukciji. Crveno šrafirana zona proteže se uz sjeverni i sjeverozapadni dio prostora oko tvrđave, prema vodotoku (Slika br. 2). Rezultat je prikaz mogućeg prostornog okvira opisanih radova i nalaza, bez izdvajanja jedne potvrđene tačke otkrića.

Slika br. 2. Rekonstrukcija pretpostavljene šire zone pronalaska Jupiterovog žrtvenika u odnosu na istorijski tok Crkvene i tvrđavu Kastel.
Izrada: J. Bojanić i D. Bjelić, 2026.

Prikaz određuje širi okvir otkrića iz 1895. godine pomoću izvora među kojima je i kasniji plan iz 1911. godine. Ta vremenska razlika ograničava detaljnost rekonstrukcije.

Votivni karakter spomenika iskazan je zavjetnom formulom, a posebnu odliku posvete predstavlja povezivanje Jupitera i Genija mjesta. Spomenici s ovom kombinacijom posvete rijetki su među nalazima na području Bosne i Hercegovine. Imamović (1977, str. 135–136) navodi da su pronađena tri takva spomenika na ovom području, u Halapićima (Glamoč), na lokalitetu Gradina–Domavija (Skelani) i u Banjoj Luci kojem je natpis najbolje očuvan. Povezanost i koncentracija spomenika ovog tipa nije moguće jasno utvrditi, osim da su „poklonici mogli biti svi građani, raznih zanimanja i funkcija, uglavnom vojni časnici" (Imamović, 1977, str. 138), što je i u ovom primjeru slučaj.

DISKUSIJA

Najkonkretniji administrativni podatak predstavlja titula *beneficiarius consularis Pannoniae superioris.* Ona povezuje dedikanta s odgovarajućom provincijskom službom, a nalaz spomenika u Banjoj Luci čini tu vezu važnom za tumačenje rimskog prisustva na lokalnom nivou. Patsch je na toj osnovi razmatrao pripadnost ovog prostora Gornjoj Panoniji (Patsch, 1895, str. 575–577). Ovdje se razdvajaju pouzdanost čitanja titule i širina zaključka koji se iz nje izvodi.

Službena pripadnost osobe navedene u natpisu nije isto što i neposredna potvrda svih administrativnih obilježja mjesta pronalaska. Zaključak o lokalnoj provincijskoj pripadnosti zavisi i od toga da li je spomenik nađen u svom izvornom kontekstu, kakvo je kretanje dedikanta bilo moguće i kako se podatak uklapa u druge izvore. Natpis ne navodi naziv *Castra*, ne opisuje granicu i ne imenuje zgradu beneficijarske stanice. Stoga podržava razmatranje veze ovog prostora s upravnim strukturama Gornje Panonije, dok postojanje i tačan položaj stanice ostaju pitanja za širu analizu. Istorijsko tumačenje treba povezati s rezultatima istraživanja komunikacija i drugih lokalnih nalaza, bez pripisivanja

njihovih konteksta ovom predmetu (Bojanovski, 1974; Pašalić, 1960; Periša, 1995–1996).

Posveta Jupiteru Najboljem i Najvećem i Geniju mjesta, zajedno s formulom *votum solvit libens merito*, neposredno govori o izvršenom zavjetu. Ona omogućava razmatranje povezivanja Jupiterovog kulta sa zaštitničkim duhom mjesta u religijskoj praksi dedikanta (Imamović, 1977; Škegro, 1997, str. 101). Sam izraz genius loci, međutim, ne imenuje arhitektonski objekat i ne određuje granice svetog prostora. Pačovo tumačenje da je žrtvenik bio na prvobitnom mjestu i da upućuje na Jupiterovo svetilište pripada istoriji interpretacije nalaza, a ne nezavisno potvrđenoj stratigrafskoj činjenici (Patsch, 1895, str. 575). Opis nalaza u šljunku pri radovima na mostu ne zamjenjuje dokumentovan odnos prema antičkim zidovima ili podnici. Zbog toga GIS prikaz može prostorno organizovati podatke o otkriću, ali ne može potvrditi svetilište koje u raspoloživoj dokumentaciji nije arheološki izdvojeno. Sličan oprez potreban je pri tumačenju morfologije. Grublja zadnja površina može biti važna za buduće razmatranje položaja spomenika, ali sama ne dokazuje ugradnju u zid. Neprepoznat fokus i odsustvo dokumentovanih tragova vatre ne dokazuju da spomenik nikada nije bio izložen ritualnoj upotrebi. Pouzdano se može govoriti o votivnoj funkciji iskazanoj natpisom; detalji obreda i oblik prostora u kojem je spomenik stajao ostaju otvoreni.

Okolnosti pronalaska žrtvenika 23. jula 1895. godine mogu se posmatrati i u širem kontekstu urbanih promjena u Banjoj Luci tokom austrougarske uprave. Velika realka otvorena je 4. oktobra iste godine, čime je obilježen važan događaj u razvoju gradskog školstva (Mikić, 1978, str. 61). Vremenska podudarnost otvaranja škole i radova tokom kojih je pronađen spomenik otvara mogućnost razmatranja ovih događaja u kontekstu tadašnjih građevinskih i urbanističkih aktivnosti u gradu. Ukoliko bi se dodatnim istorijskim izvorima potvrdilo da su radovi na sanaciji jarka bili povezani sa uređenjem prostora oko škole, takva veza bi omogućila preciznije sagledavanje neposrednih okolnosti otkrivanja spomenika. U sadašnjoj fazi istraživanja, tu povezanost treba tretirati kao istraživačku pretpostavku, a ne kao utvrđenu činjenicu.

Epigrafska i paleografska analiza dopunila je dokumentovanje Jupiterovog žrtvenika identifikacijom karakteristika natpisa, njegove strukture, skraćenica, ligatura i votivne formule. U kombinaciji sa trodimenzionalnim modelovanjem i GIS analizom, ovaj pristup dodatno proširuje mogućnost proučavanja žrtvenika kroz različite metode u proučavanju i digitalnoj dokumentaciji arheološkog nasljeđa. Dok 3D model pruža detaljniji uvid u fizičke karakteristike predmeta, prostorna rekonstrukcija ga smješta u širi geografski kontekst. Ove dvije metode zato imaju komplementarnu funkciju: jedna doprinosi dokumentovanju i analizi materijalnih karakteristika spomenika, dok druga omogućava razmatranje njegovog odnosa prema istorijskoj sredini. Njihovo povezivanje omogućava jasnije predstavljanje postojećih saznanja i ograničenja raspoloživih izvora. Pouzdanost digitalnog modela ograničena je kvalitetom snimljenog materijala, vidljivošću površina i karakteristikama postupka obrade. U tom smislu, digitalni model predstavlja osnovu za buduća istraživanja, uključujući detaljnu analizu oštećenja, epigrafskih elemenata i morfoloških karakteristika, ukoliko se za to obezbijede odgovarajući podaci i tehnički uslovi.

Digitalna prezentacija doprinosi razumijevanju rimskog nasljeđa banjalučke regije, naročito kada se rezultati uključe u virtuelne izložbe, obrazovne sadržaje i javno dostupne platforme. Digitalni model može se koristiti u nastavi, muzejskoj interpretaciji i javnom predstavljanju kada je povezan s čitanjem natpisa i objašnjenjem konteksta. Postojanje GLB datoteke i QR koda samo po sebi ne dokazuje javnu dostupnost niti dugoročno čuvanje. Za trajnu upotrebu potrebno je organizovano čuvati izvornu građu, datoteke i metapodatke, odrediti uslove korišćenja te obezbijediti stabilan pristup, što će biti predmet budućeg rada.

Rezultati istraživanja otvaraju i pitanje uloge digitalnih tehnologija u javnoj arheologiji.

Budući da se spomenik čuva u depo-zbirci Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine,

mogućnosti njegovog neposrednog razgledanja i proučavanja zavise od uslova pristupa originalnom predmetu. Digitalni model može djelimično prevazići ovu prepreku tako što zainteresovanim korisnicima omogućava da spomenik posmatraju iz različitih uglova i upoznaju se s njegovim osnovnim karakteristikama bez fizičkog rukovanja originalom. Na taj način digitalna dokumentacija doprinosi širenju pristupa arheološkim izvorima koji nisu uvijek dostupni, a istovremeno podržava njihovo uključivanje u obrazovne i prezentacijske sadržaje.

U širem smislu, ovo istraživanje pokazuje da digitalizacija arheološkog nasljeđa ne treba da bude shvaćena isključivo kao tehnički postupak izrade trodimenzionalnog prikaza. Njena vrijednost se ogleda u mogućnosti povezivanja dokumentovanja, istraživanja i dugoročnog čuvanja digitalnih podataka. U slučaju Jupiterovog žrtvenika, kombinovanje epigrafskih podataka, morfološke dokumentacije i prostorne analize omogućava cjelovito predstavljanje spomenika, ali uz jasno uvažavanje ograničenja istorijskih izvora i digitalnih metoda. Dalji razvoj ovakvog pristupa mogao bi uključiti detaljno dokumentovanje postupka izrade modela, standardizovano čuvanje digitalnih podataka i izradu javno dostupne prezentacije spomenika.

ZAKLJUČCI

Rad povezuje objavljeni epigrafski sadržaj Jupiterovog žrtvenika s novom vizuelnom dokumentacijom i prostornim prikazom okolnosti otkrića. Opisani su osnovni dijelovi spomenika, objedinjene dimenzije očitane s modela i razjašnjen odnos između zapisa natpisa, razrješenja skraćenica i istorijskog tumačenja. Dokumentacijski doprinos čine višestrani digitalni prikaz, zasebna očitanja pojedinih dijelova i kartografsko predstavljanje šire zone nalaza. Objavljeno čitanje identifikuje dedikanta kao konzularnog beneficijara Gornje Panonije i potvrđuje votivnu posvetu Jupiteru i Geniju mjesta. Administrativna veza koju taj podatak otvara važna je za proučavanje rimskog prisustva u Banjoj Luci, ali ne određuje samostalno provincijsku granicu, položaj stanice ili lokaciju svetilišta. Kartografska obrada pruža prostorni okvir za razmatranje otkrića 1895. godine, bez pouzdane rekonstrukcije antičkog mjesta postavljanja.

Dalji rad treba usmjeriti na nezavisnu provjeru skale modela, dokumentovanje detalja natpisa, identifikaciju kartografskih i fotografskih predložaka te arhivsku i terensku provjeru konteksta nalaza. Time bi se mogla proširiti upotreba dokumentacije i provjeriti sada otvorene pretpostavke. Do tada su zaključci ograničeni na podatke koje prikazane metode mogu podržati. Pored naučnog doprinosa, istraživanje ukazuje na mogućnost korišćenja digitalnih modela u javnoj arheologiji. Dostupnija prezentacija spomenika može doprinijeti njegovom integrisanju u obrazovne i muzejske sadržaje, kao i ukazivanju na značaj kulturno-istorijskog nasljeđa. Buduća istraživanja potrebno je usmjeriti na utvrđivanje pristupa koji bi mogao doprinijeti pouzdanijem tumačenju spomenika i razvoju održivih načina digitalnog dokumentovanja i prezentacije arheološkog nasljeđa.

LITERATURA

Blau, O. (1877). *Reisen in Bosnien und der Hertzegowina: Topographische und pflanzengeographische Aufzeichnungen* [sa kartom i dodacima H. Kiperta (H. Kiepert)]. Berlin: Dietrich Reimer.

Bojanovski, I. (1974). *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Bojanovski, I. (1988). *Bosna i Hercegovina u antičko doba.* Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja.

Čović, B. (1988). Regija 9: Nalazišta. U: Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 128–133.

Imamović, E. (1977). Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Veselin Masleša.
Mikić, Đ. (1978). *Školstvo u Banjoj Luci pod austrougarskom upravom*. U: Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945) (zbornik radova), Sarajevo: Institut za istoriju, str. 61.
Pašalić, E. (1960). *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
Patsch, C. (1895). Epigrafski nahogjaji iz godine 1895. Glasnik Zemaljskog muzeja (GZM), 7, 574–577.
Periša, D. (1995–1996). Rimski carski novci s Haništa u Banjaluci. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, XXV–XXIX (ser. 3.), 117–124.
Škegro, A. (1997). *Inscriptiones Latinae et Graecae Bosniae et Hercegovinae*. Zagreb: Opuscula archaeologica 21, 85–116.
Škegro, A. (1999). *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
Kartografski izvori:
K. u. k. Militärgeographisches Institut. (1889). Banjaluka [Topografska karta, 1:75.000, list 26 XVI (6058), serija Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie]. Beč: Autor. Primjerak: Library of Congress, G6480 s75 .A8; digitalna reprodukcija dostupna preko portala Mapster.
Wagner & Debes. (1911). *Banja Luka (Banjaluka) town plan, 1911* [Plan grada, 1:20.000; digitalna reprodukcija Waldin, Discus Media 1900 Collection]. Avenza Maps. https://store.avenza.com/products/banja-luka-banjaluka-town-plan-1911-waldin-map

THE VOTIVE ALTAR OF JUPITER FROM BANJA LUKA: EPIGRAPHIC ANALYSIS, DIGITAL DOCUMENTATION AND THE SPATIAL CONTEXT OF ITS DISCOVERY

Author: JOVANA BOJANIĆ, Danijel Bjelić
E-mail: jovana.bojanic@student.ff.unibl.org, danijel.bjelic@student.ff.unibl.org
Mentor: Associate Professor Ivana Pandžić, PhD
Faculty of Philosophy, University of Banja Luka

Introduction: The votive altar of Jupiter discovered near the Kastel fortress in 1895 is an important epigraphic source for the study of the Roman presence in the Banja Luka area.

Aim: This paper connects the published reading of the inscription with new digital documentation of the monument and a cartographic examination of its discovery context.

Material and methods: The study combines a critical comparison of publications and representations of the inscription, visual documentation of the original at the National Museum of Bosnia and Herzegovina, the production of a 3D model, and the examination of historical maps in QGIS.

Results: The results comprise an integrated description of the monument and its inscription, and a map of the broader hypothetical discovery zone along the Crkvena River. The published reading identifies Lucius Sicinius Macrinus as a consular beneficiarius of Upper Pannonia. This evidence informs discussion of the area's administrative and military connections but does not independently establish the precise provincial boundary. Dimensional comparisons describe the monument's proportions and the spatial reconstruction concerns the circumstances of discovery rather than a securely established original installation site.

Conclusion: Through the re-examination of data and the addition of new research methods, the historical importance of the altar of Jupiter has been successfully presented to the public. Digital documentation has also provided another long-term solution in terms of preservation and a framework for future research.

Keywords: Castra; the altar of Jupiter; *Pannonia Superior*; *beneficiarius consularis*; *genius loci*; 3D photogrammetry; heritage preservation; public archaeology.